

DOI: 10.7251/EMC1801150DJ

Datum prijema rada: 19. april 2018.

Datum prihvatanja rada: 25. maj 2018.

UDK: 338.242.2:339.92(497.11)

Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije

Godina VIII • broj I

str. 150-166

KRATKO SAOPŠTENJE / SHORT REPORT

TRETMAN INTERNACIONALNOG BIZNISA U SRBIJI

Đuro Đurović | Prof. dr, Beogradska poslovna škola, djuro.djurovic@bbs.edu.rs

Apstrakt: Internacionalni biznis, kao delatnost profitnog karaktera koju privredni subjekti obavljaju u više zemalja, poslednjih decenija intenzivno prodira praktično u sve zemlje i sve dominantnije utiče na njihov bruto domaći proizvod (BDP) i na dalje oblikovanje svetske ekonomske globalizacije. Otuda je za svaku zemlju značajno da svojom ekonomskom regulativom i politikom adekvatno tretira taj biznis u korist ubrzavanja sopstvenog napretka. U tom kontekstu, prodor internacionalnog biznisa naročito je inenzivan u tranzicionim zemljama u kojima se njegovo dejstvo pretežno uproščeno determiniše i kontroliše, zbog čega se, pored pozitivnih aspekata, pojavljuju i razni očigledni ili prikriveni problemi. Za primer toga, u ovom naučnom radu se sondažno razmatra tretman internacionalnog biznisa u Srbiji kao maloj tranzicionoj zemlji. Dobijeni rezultati upućuju na zaključak o nedovoljnoj iskorišćenosti pozitivnih aspekata internacionalnog biznisa, kao i na potrebu veće zaštite od negativnog dejstva poslovanja multinacionalnih kompanija. Kao jedan od bitnih razloga takvog stanja identifikovana je niska zastupljenost izučavanja oblasti internacionalnog biznisa na fakultetima i visokim školama u Srbiji.

Ključne reči: Internacionalni biznis, ekonomska politika, obrazovanje, globalizacija

Jel klasifikacija: F23; F21, F68.

UVOD

Tekući opšti i sve intenzivniji prodor internacionalnog biznisa praktično u sve današnje zemlje soboom donosi određene pozitivne i negativne efekte, zavisno od toga kako ga konkretna zemlja sistemski i politički tretira. Gledano sa tog aspekta, posebno su interesantne tranzicione zemlje koje intenzivno teže sustizanju razvijenih zemalja i time privlačenju internacionalnog biznisa prevenstveno na nekritičke načine. Iako otvaranje prema stranim kompanijama nesumnjivo donosi dosta koristi, ne mogu se prenebegnuti činjenice da su tokovi stranog kapitala, za razliku od tokova međunarodne trgovine, znatnopođložniji špekulacijama i moralnom hazardu (Stiglic, J. 2000). Sve to zajedno za tranzicione zemlje predstavlja značajnu opasnost daće priliv stranih investicija i povećanje obima poslovanja stranih kompanija pored pozitivnih efekata dovesti i do značajnih negativnih reperkusija po nacionalnu privredu. Ovo tim

više što su ove zemlje često, za dobijanje nedostajućih finansijskih sredstava obraćaju MMF-u i Svetskoj banci čija je praksa da davanje kredita uslovljavaju liberalizacijom tržišta i davanjem brojnih pogodnosti stranim kompanijama čak i protivno svojim zakonskim propisima (Josifidis, K. i Prekajac, Z., 2001).

Države koje vode odgovornu nacionalnu politiku treba svoj odnos prema internacionalnom biznisu da usmeravaju na partnerstvu i uvažavanju kako svojih nacionalnih interesa, tako i ekonomskih interesa multinacionalnih kompanija, ali uz primarnu težnju očuvanja sopstvenog nacionalnog suverenita i sopstvenih resursa (Đurović, Đ., 2006). Koliko u tome uspeva Srbija, kao zemlja čiji je razvoj poslednjih decenija opterećen brojnim velikim problemima, biće istraženo u ovom radu, analiziranjem načina na koji se ova država odnosi prema delovanju internacionalnog biznisa.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet ovog rada je izučavanje tretmana internacionalnog biznisa u Srbiji, kao maloj tranzicionoj zemlji. U vezi toga, cilj izučavanja je da se dobiju relevantni novi naučni rezultati kojim će se diferencirati pravilan od nepravilnog načina tretmana ovog biznisa. Pri tome će, s obzirom na činjenicu da skoro sve zemlje u tranziciji imaju slične karakteristike i približno isti stav prema stranim ulaganjima kao Republika Srbija, dobijeni rezultati će imati opšti (univerzalni) značaj.

Shodno tome, za potrebe izrade ovog naučnog rada kreiran je i primenjen adekvatan projekat istraživanja koji se zasniva na korišćenju poznatih teorijskih dostignuća i proučavanju adekvatne empirije, kako bi se na osnovu toga dobili novi naučni rezultati vezani za internacionalni biznis i njegovu primenu u obuhvaćenim zemljama. Metodološki gledano, determinisani su svi relevantni istraživački faktori u koje spadaju:

- problem istraživanja, koji se u ovom slučaju svodi na postavljenje pitanje valjanosti tekućeg tretmana internacionalnog biznisu u Srbiji i projektovanje tog tretmana u budućnosti;
- predmet istraživanja, kojim se ovde obuhvata izučavanje zakonske regulative internacionalnog biznisa i prateće ekonomske politike u smislu sadašnjosti i budućnosti;
- ciljevi istraživanja, gde se definišu naučni i društveni ciljevi koje treba ostvariti ovim istraživanjem;
- istraživačke hipoteze, koje se odnose na pretpostavljeno rešenje istraživačkog problema kao vodilju celokupnog istraživanja;
- metode istraživanja, u koje u ovom slučaju spadaju opšta (dijalektička) i posebne metode (metode studiranja i ispitivanja), na osnovu kojih treba sakupiti

- i interpretirati dobijene rezultate istraživanja;
- tehnike istraživanja, kojima će se prikupiti relevantni istraživački podaci, u okviru čega je predviđena primena registra za teorijske i upitnika za empirijske podatke. Upitnikom se obuhvata anketiranje profesora u visokoškolskim ustanovama ekonomske i menadžerske usmerenosti u Srbiji o stanju i unapređenju državnog i obrazovnog tretmana internacionalnog biznisa u ovoj zemlji.

OPŠTI KARAKTER INTERNACIONALNOG BIZNISA

Dosadašnja istorija internacionalnog biznisa jedu ga preko 150 godina. Ovaj način privređivanja prve su počele da primenjuju pojedine vodeće kompanije iz SAD, tako što su vođene željom za osvajanjem što većeg tržišta i profita, prenosile delove svog poslovanja u druge zemlje, a pre svega u evropske (Zečević, M, 2004). Epitet američki ova vrsta poslovanja je nosila više od jednog veka, sve dok 70-tih godina prošlog veka, dok nisu i pojedine azijske i evropske firme počele da šire svoje poslovne operacije na inostrana tržišta (Geoffrey, J., 1996). Prvobitni oblik internacionalnog biznisa zasnivao se isključivo na proizvodnim dobrima, da bi razvojem tehnologije i informatike počeo da se širi i na oblast usluga, koje danas zauzimaju značajan obim internacionalnog poslovanja (Franc, S., 2017). Razvojni tok internacionalnog biznisa nije bio lak, ali se ipak i pored svih teškoća neprekidno povećavao. Njegovom širenju značajno je doprinela razvojna nauka i tehnologija, kao i opšti proces globalizacije uz čiju pomoć se ova vrsta poslovanja proširila po čitavom svetu (Davis, S. 2008). Ekonomska snaga internacionalnog biznisa je dostigla gotovo neslućene razmere koje se trenutno procenjuju na više od 60% ukupnog svetskog bruto domaćeg proizvoda.

Osnovu ovog napretka čini: intenzivni razvoj primenjene nauke i tehnologije čije najnovije i ujedno najefikasnije rezultate upravo preuzima internacionalni biznis sa svojim po pravilu visoko kompetentnim menadžmentom. Na taj način, proizvodi internacionalnog biznisa su u osnovi izrazito tržišno kvalitetniji i jeftiniji od istih proizvoda koje nude domaći proizvođači koji koriste starije i manje efikasne proizvodne tehnologije. Taj i takav biznis prvenstveno se usmerava u reprodukciju proizvoda i usluga masovnog karaktera, s jedne, i visoko složenih proizvoda i usluga, s druge strane (Buckley. P, 2009: 308)

Filozofija tog biznisa je jednostavna i svodi se na to da se njime pokriju potrebe sve većeg dela svetskog tržišta, sa osnovnim ciljem stvaranja što većeg profita za vlasnike tog biznisa. U tom kontekstu u primeni ove filozofije internacionalnog biznisa postoje razni pristupi koji odgovaraju kulturama naroda iz koje potiču (Đurović Đ, Jerinić D., 2017), pa su tako poznati američki (pragmatični), evroski

(racionalistički) i japanski (fetistički) pristup. Ostali pristupi unutar te filozofije predstavljaju mešavinu ovih osnovnih pristupa.

Shodno izloženom, treba dodati i to da se internacionalni biznis na razne načine definiše. U tome, s razlogom se može uzeti da se njime obuhvata biznis privrednog subjekta koji svoje poslovanje obavlja u svojoj zemlji, kao matičnoj državi i u drugim zemljama u svojstvu filijala. On po svojoj orijentaciji može biti centralizovan i decentralizovan, s tim što njega vodi jak menadžment uz pomoć savremene nauke i tehnologije (Freiling, G., i drugi, 2016).

Posledice pojave i delovanja internacionalnog biznisu odnosu na zemlju u kojoj je on inkorporiran mogu se podeliti na pozitivne i negativne. U pozitivne posledice spadaju doprinosi rastu BDP-a i podizanju zaposlenosti u konkretnoj zemlji, a negativne posledice se odnose na neselektivno uništavanje i raubovanje prirodnih resursa zemlje i usputno suzbijanje i eliminisanje istorodnih domaćih privrednih subjekata. Upravo zato svaka zemlja svojom ekonomskom politikom teži da odgovarajućim merama doprinosi maksimiziranju pozitivnih efekata tog biznisa, s jedne strane, i da takođe svojim merama minimizira njegove negativne efekte, s druge strane (Dugalić, N., Novović, M., 2017).

Zbirno gledano, sve većim prodorom internacionalnog biznisa u svetsku privredu, naročito poslednjih decenija, jača svetska ekonomska globalizacija koja sve više potire razlike u ekonomiji i kulturi između pojedinih zemalja, svodeći celo čovečanstvo na svojevrсно selo u kome nacionalne granice postaju sve labavije. Filozofski, sociološki i politički pogledi na ovu sve izvesniju realnost su različiti, tako da se sada sa sigurnošću ne mogu ocenjivati krajnji rezultati uticaja internacionalnog biznisa na privredu i stanovništvo pojedinih država i sveta kao celine.

PRODORI I EFEKTI INTERNACIONALNOG BIZNISA

Multinacionalne kompanije, kao nosioci internacionalnog biznisa, najpre se generišu u razvijenim zemljama budući da su one rasadnici naročito nove razvojne nauke i centri visokog obrazovanja, što predstavlja osnovne uslove za pojavu ekonomski jakih i visoko kompetentnih preduzetnika spremnih za ulaganje kapitala u druge zemlje. Iz tih razloga, po pravilu je generisano mnoštvo svetski poznatih multinacionalnih kompanija kojih sada ima preko 5.000 i koje uvek po raspoloživom kapitalu, prihodu i profitu zauzimaju najviša mesta na svetskim listama (Forbs i dr.).

S obzirom na svoju ogromnu i sve veću ekonomsku snagu, sadašnje multinacionalne kompanije praktično diktiraju formu i efekte započete svetske globalizacije,

uz istovremeno rastućipolitički uticaj na razvoj ekonomije u zemljama u koje su prodrle. Na taj način one predstavljaju sve ozbiljniju pretnju usmerenu na ograničavanje suvereniteta konkretnih država, što predstavlja problem koji se teško može rešiti. Uspeh u tome zavisi od pravne uređenosti zemlje, odnosno od kvaliteta konkretnog regulisanja statusa i dejstva internacionalnog biznisa u zemlji.

Sve te kompanije su po logici tržišne ekonomije ne samo u međusobnom konkurentskom odnosu, već još više u takmičarskom odnosu sa istorodnim nacionalnim kompanijama zemalja gde su locirane. Otuda one imaju stalnu težnju ka osvajanju novih tržišta na kojima će imati slabiju tržišnu konkurenciju čime će održavati i ojačavati svoj ukupan poslovni potencijal i prateći profit. U takvim okolnostima ne mali broj vodećih multinacionalnih kompanija ostvaruje prihode koji su veći od bruto domaćeg proizvoda većine zemalja u svetu. Primera radi, ukupan prihod 10 najvećih svetskih kompanija u 2017. godini iznosio je 2.744 milijardi dolara. S druge strane od 182 države u svetu koje statistički prati Međunarodni monetarni fond, njih 119 zajedno u posmatranoj godini ostvarilo je ukupan bruto domaći proizvod od 2.672 milijare dolara. (Tabela 1.).

Tabela 1. Odnos prihoda 10 najvećih multinacionalnih kompanija u svetu i BDP 119 država

Rang	Kompanija	Država	Prihod u milijardama dolara
1	Walmart	United States	500
2	State Grid	China	315
3	Sinopec Group	China	268
4	China National Petroleum	China	263
5	Toyota Motor	Japan	255
6	Volkswagen	Germany	240
7	Royal Dutch Shell	Holandija (UK)	240
8	Berkshire	United States	242
9	Hathaway	United States	216
10	Apple	United States	205
Ukupan prihod 10 najvećih kompanija			2744
Ukupan BDP 119 država			2662

Izvor: "Global 500 2017". Fortune. Number of companies data taken from the "Country" box. – za kompanije i IMF World Economic Outlook (WEO) Database, October 2017, <https://knoema.com/IMFWEO2017Oct/imf-world-economic-outlook-weo-database-october-2017> - za BDP po zemljama.

Ovakve rezultate najveći broj današnjih multinacionalnih kompanija postiže zahvaljujući tome što izuzetnu pažnju posvećuju kompetentnosti svog menadžmenta i stalnom obogaćivanju i usavršavanju njihovog znanja (Goodman, Neal, 214). Pored toga bitan efekat ima i činjenica što one svoj razvoj zasnivaju na najnovijim tekovinama primenjene nauke i tehnologije čijom materijalizacijom se stalno reproudukuju sve efikasnije metode i sredstva u primenjenoj tehnologiji obuhvaćene proizvodnje ili pružanja usluga (Đurović, Đ., Vujanić, I., 2017).

Gledano sa aspekta svetskog prodora, multinacionalne kompanije su sada inkorporirane praktično u sve zemlje. One su svoje poslovanje najpre širile u druge razvijene zemlje, da bi zatim svoju proizvodnju i usluge nastavile da prenose u gotovo sve delove i države sveta (Hill Ch., Hult Th. 2017). Ovakav prodor zasniva se na opšte prihvaćenom principu nesmetanog kretanja ljudi, kapitala roba i usluga, koji je izveden iz teorije tržišne ekonomije koja trenutno dominira svetском privredom. Naravno, čitav ovaj proces je potpomognut ubrzanjem globalizacije i razvojem sve naprednijih, bržih i bezbednijih informatičkih sredstava komunikacija (Wild, J, Wild K, 2015). Međutim, u čitavom tom prodoru svaka država je zadržala pravo da reguliše opšte uslove ulaska i delovanja internacionalnog biznisa (multinacionalnih kompanija) na svojoj teritoriji, što se prvenstveno odnosi na stimulisane pozitivnih i suzbijanje negativnih aspekata delovanja tog biznisa.

U analizi dejstva koji prodor internacionalnog biznisa ostvaruje u Srbiji, pošlo se od činjenice da ova zemlja ima oko 7,2 miliona stanovnika i oko 2,9 miliona zaposlenih (od čega oko 450.000 u javnom sektoru), kao i da po karakteristikama dostignutog razvoja pripada kategoriji malih tranzicionih zemalja, sa težnjom da ubrzanim tempom sustigne razvijene zemlje. Prema podacima APR-a, u aprilu tekuće 2018. godine broj registrovanih privrednih subjekata je iznosio oko 390.000, od čega oko 145.000 privrednih društava i oko 245.000 preduzetničkih radnji. Od ovog broja, oko 4.500 su strani privredni subjekti, od kojih je oko 90% malih preduzetničkih trgovinskih radnji i oko 10% preduzeća koja posluju u raznim delatnostima. Među ovih 10 odsto privrednih subjekata, njih oko 270 su filijale velikih inostranih multinacionalnih kompanija i one u Srbiji reprezentuju tekući internacionalni biznis. Ukupan broj zaposlenih u ovim filijalama je oko 300.000 domaćih radnika, čemu treba dodati i oko 200.000 zaposlenih u raznim domaćim firmama koje su kooperantski vezane za navedene inostrane firme. To zbirno znači da je prisutni internacionalni biznis zaposlio oko 500.000 domaćih radnika, pri čemu se procenjuje da on u stvaranju BDP-a učestvuje sa oko 40%. Učešće internacionalnog

biznisa u Srbiji se stalno povećava, a posebno je intenzivirano početkom tekuće godine, tako da se očekuje da će sa najavljenim skorašnjim dolaskom nekoliko desetina velikih stranih preduzeća njihov udeo u BDP Srbije, ubrzo premašiti 50%.

Zbirno gledano, može se reći da je na teritoriji Srbije internacionalni biznis zastupljen u dobroj meri, kao i da se ova zemlja danas smatra liderom među tranzicionim zemljama po atraktivnosti za strana ulaganja. Naravno, navedeni podaci imaju kvantitativni karakter i zato ne ukazuju na tretman države i visokog obrazovanja prema zastupljenom internacionalnom biznisu u Srbiji, što je veoma važno za budućnost ove emlje, o čemu će se nadalje konkretnije raspravljati.

ODNOS DRŽAVE PREMA INTERNACIONALNOM BIZNISU U SRBIJI

Radi sagledavanja dejstva tekućeg internacionalnog biznisa u Srbiji, odlučujuću važnost ima državni i obrazovni tretman tog biznisa. Upravo zbog toga, za potrebe ovog naučnog rada, priređeno je anketiranje proedstavnika nastavnika sa fakulteta i visokih škola u Srbiji koji realizuju studijske programe ekonomije i menadžmenta. Planiran uzorak ispitanika iznosio je 53 nastavnika (37 sa fakulteta i 16 sa visokih škola), a odgovori su dobijeni od 36 nastavnika (24 sa fakulteta i 12 sa visokih škola). Iz tih razloga može se reći da je realan uzorak ispitanika reprezentativan budući da je iznosio 68% u donosu na planirani i da su njime obuhvaćeni predstavnici više od polovine svih visokoškolskih ustanova u Srbiji koje realizuju ekonomske i menadžerske studijske smerove. Što se tiče dela upitnika koji se odnosi na odnos države prema internacionalnom biznisu u Srbiji, ispitanicima je postavljeno 5 pitanja – koja će se nadalje izložiti uz dobijene anketne rezultate i prateće komentare.

Prvo pitanje se odnosilo na ocenu mere kojom država u Srbiji podstiče pozitivno delovanje internacionalnog biznisa (u smislu njegovog doprinosa rastu BDP-a i povećanja društvene zaposlenosti), naravno uz obezbeđivanje ostvarivanja bitnog interesa stranih kompanija da pri tome za sebe ostvare profit. Povodom toga, velika većina ispitanika (30 ispitanika ili 83%) smara da država ovo delovanje podstiče u značajnoj meri (tabela 2). To praktično znači da je država razvila prikladan sistem privlačenja stranih direktnih investicija sa raznim stimulansima uz težnju da taj proces pojednostavi i da uz to obezbedi potrebnu pravnu sigurnost stranim investitorima. Naravno, sve to je s razlogom motivisalo ispitanike da se u osetnoj većini opredele za navedeni odgovor.

Tabela 2. U kojoj meri naša država podstiče pozitivno dejstvo internacionalnog biznisa (u cilju povećanja BDP i zapošljavanja)

Ponuđeni odgovori	Broj odgovora	% odgovora
a) u značajnoj meri	30	83
b) u osrednjoj meri	4	11
v) u maloj meri	2	6
Σ	36	100

Izvor: Uпитnik – 1. pitanje (koeficijent korelacije odgovora ispitanika sa fakultetai visokih škola $r=0,93$).

Drugim pitanjem je takođe obuhvaćena ocena mere kojom država suzbija negativno dejstvo internacionalnog biznisa (čime se obuhvata zaštita domaćih privrednika od strane konkurencije i očuvanja raspoloživih neobnovljivih i obnovljivih privrednih resusa), a čemu je internacionalni biznis po svojoj suštini naklonjen. U odnosu na ponuđene alternativne odgovore, ispitanici su se velikim delom izjasnili da država o tome vodi osrednju brigu (19 ispitanika ili 53%), što predstavlja očekivan odgovor (tabela 3). Naime, ispitanici su pri tome imali u vidu da srpska država najpre dovodi multinacionalne kompanije iz onih delatnosti kojima se domaće firme ne bave, ili se ne bave u dovoljnoj meri, pa su one time relativno zaštićene od stranih i jačih konkurenata. Međutim, u odgovoru na ovo pitanje ispitanici su svakako imali u vidu nerazrađen državni sistem u Srbiji koji se odnosi na održivo očuvanje raspoloživih, pre svega prirodnih resursa.

Tabela 3. U kojoj meri naša država suzbija negativno dejstvo internacionalnog biznisa (u smislu zaštite domaćih privrednika i očuvanae raspoloživih resursa)

Ponuđeni odgovori	Broj odgovora	% odgovora
a) u značajnoj meri	4	11
b) u osrednjoj meri	19	53
v) u maloj meri	13	36
Σ	36	100

Izvor: Uпитnik – 2. pitanje (koeficijent korelacije odgovora ispitanika sa fakultetai visokih škola $r=0,90$).

Treće pitanje je bilo usmereno prema oceni ekonomskih efekata koji se u Srbiji ostvaruju dejstvom inkorporiranog internacionalnog biznisa. U svojim odgovorima na ovo pitanje se najveći broj ispitanika opredelio za odgovor da su ti efekti uglavnom dobri (20 ispitanika ili 56%), a nešto manji broj (14 ispitanika ili

39%)) da su oni veoma dobri (tabela 4). Na ovakvo opredeljenje verovatno je uticala činjenica da u Srbiji poslednjih godina raste nivo BDP-a u čemu bitnu ulogu imaju poslovni rezultati zastupljenog internacionalnog biznisa. Time se ujedno i opravdava uloženi veliki trud države u Srbiji u privlačenju stranih prvenstveno direktnih investicija.

Tabela 4. S obzirom na ocenjeno delovanje države, kakvi se ekonomski efekti ostvaruju u zastupljenom internacionalnom biznisu u Srbiji

Ponuđeni odgovori	Broj odgovora	% odgovora
a) veoma dobri	14	39
b) uglavnom dobri	20	56
v) pretežno loši	2	5
Σ	36	100

Izvor: Uпитnik –3. pitanje (koeficijent korelacije odgovora ispitanika sa fakultetima visokih škola $r=0,91$)

Četvrto pitanje je imalo za cilj da ukaže na stavove ispitanika u vezi sa unapređivanjem državnih mera čija primena bi poboljšala pozitivno delovanje internacionalnog biznisa u Srbiji. U vezi toga većina ispitanika (22 ispitanika ili 61%) smatra da sadašnje podsticajne mere treba pojačati, dok njihov manji broj (12 ispitanika ili 33%) ocenjuje da država treba da uvede druge podsticajne mere (tabela 4). Povodom toga treba reći da većina ispitanika podržava državne mere privlačenja stranih direktnih investicija, s tim da se one pojačaju kako bi efekti toga bili što veći. Međutim, kada je reč o opredeljenju onih ispitanika koji su za uvođenje drugih mera (verovatno ojačavanje pravne sigurnosti biznisa i sl.) u osnovi nije jasno koje bi to bile mere naspram sadašnjih mera i drugih ustupaka koje u Srbiji čekaju strane investitore.

Tabela 5. Šta bi država trebalo da preduzme kako bi pozitivno delovanje internacionalnog biznisa u Srbiji bilo poboljšano

Ponuđeni odgovori	Broj odgovora	% odgovora
a) da pojača sadašnje podsticajne mere	24	67
b) da nastavi sa sadašnjim podsticajima	4	11
v) da primeni druge podsticaje	8	22
Σ	36	100

Izvor: Uпитnik – 4. pitanje (koeficijent korelacije odgovora ispitanika sa fakultetima visokih škola $r=0,89$).

Najzad, peto pitanje se odnosilo na to šta bi država trebalo da preduzme kako bi negativno dejstvo internacionalnog biznisa u Srbiji bilo smanjeno. U tom kontekstu, glavnina anketiranih (25 ispitanika ili 69%) je ocenila da je neophodno značajno pojačati zaštitne mere, iza čega sledi opredeljenje (10 ispitanika ili 28%) da sadašnje zaštitne mere treba donekle pojačati (tabela 6). Budući da se ovde radi o zaštiti domaćih kompanija i očuvanju raspoloživih prirodnih resursa, većina ispitanika upravo smatra da su domaći proizvođači slabo zaštićeni od nadmoćnije strane konkurencije, pa su se oni zato u većini opredelili za stav da država treba značajno da pojača zaštitne mere. Ova poruka je veoma bitna, budući da ona ukazuje na ugroženost daljeg održivog razvoja Srbije.

Tabela 6. Šta bi država trebalo da preduzme kako bi negativno dejstvo internacionalnog biznisa u Srbiji bilo smanjeno?

Ponuđeni odgovori	Broj odgovora	% odgovora
a) da značajno pojača zaštitne mere	25	69
b) da donekle pojača zaštitne mere	10	28
v) da nastavi sa sadašnjom zaštitom	1	3
Σ	36	100

Izvor: Upitnik – 5. pitanje (koeficijent korelacije odgovora ispitanika sa fakultetima visokih škola $r=0,93$).

Zbirno gledano, može se reći da je država Srbija poslednjih godina uložila dosta truda na privlačenju stranih investitora, tj. internacionalnog biznisa, u čemu je nesporno ostvarila određene pozitivne rezultate naročito vezane za rast BDP-a i povećanje društvene zaposlenosti. Taj očigledno agresivan poduhvat praćen je i određenim slabostima, koje se, kako je već rečeno, u suštini svode na ugrožavanje održivosti razvoja Srbije sa aspekta očuvanja kako sopstvenih privrednih kompanija, tako i na očuvanje raspoloživih prirodnih resursa (naročito neobnovljivih). Upravo zato navedena većina visoko kompetentnih ispitanika se i opredelila za odgovore kojima podržavaju mere države u podsticanju pozitivnih strana internacionalnog biznisa (podizanja BDP-a i povećanja zaposlenosti) i u potrebi pooštavanja mera za suzbijanje negativnih dejstva tog biznisa (na ugrožavanje domaćih privrednih kompanija i raspoloživih prirodnih resursa).

ODNOS OBRAZOVANJA PREMA INTERNACIONALNOM BIZNISU U SRBIJI

Kao što je već rečeno, pomenutim upitnikom sa istim ispitanicima kao i u prethodnom delu, pored odnosa države, obuhvaćen je i odnos visokog obrazovanja prema sve

prisutnijem internacionalnom biznisu u Srbiji – ceneći da ta dva odnosa odlučujuće utiču na tekući i dalji razvoj ove, kao i svake druge njoj slične zemlje. Shodno tome, istraživanje odnosa visokog obrazovanja prema internacionalnom biznisu u Srbiji svodilo se na ocenu izučavanja tog biznisa na fakultetima i visokim strukovnim školama, s obzirom na njegovu sve krupniju ulogu u generisanju BDP-a i društvenom zapošljavanju u ovoj zemlji koja će se nesporno nastaviti i sve više globalizovati. Iz te oblasti ispitanicima su postavljena tri bitna pitanja koja će se nadalje izložiti zajedno sa datim odgovorima ispitanika i pratećim prigodnim interpretacijama.

Prvo pitanje odnosilo se na primenjene oblike izučavanja internacionalnog biznisa na visokoškolskim ustanovama ekonomskog smera na kojima su zaposleni ispitanici nao nastanici. U vezi sa tim izrazito veliki broj ispitanika se izjasnio da se na njihovim visokoškolskim ustanovama oblast internacionalnog biznisa samo parcijalno izučava kroz pojedine nastavne predmete (29 ispitanika ili 80%), što samim tim ukazuje na neprikladan odnos naših fakulteta i visokih škola prema sve prisutnijem internacionalnom biznisu u Srbiji (tabela 7). Naime, kako je u ovom radu već rečeno, u internacionalnom biznisu u Srbiji sada je zaposleno oko 500.000 radnika (oko 300.000 u filijalama i oko 200.000 kao koperanti ovog biznisa), a strane kompanije sada generišu više od 40% ukupnog BDP-a, sa tendencijom daljeg rasta. Ti podaci upućuju na krupan i rastući značaj posmatranog biznisa čije karakteristike i suštinu studenti ekonomije i menadžmenae moraju poznavati zog svog budućeg profesionalnog rada bez obzira na to da li će se zaposliti u stranim frmama ili će posredno održavati kontakt sa tim biznisom.

Tabela 7. U kom obliku se u Vašoj visokoškolskoj ustanovi izučava oblast internacionalnog biznisa

Ponuđeni odgovori	Broj odgovora	% odgovora
a) u okviru posebnog studijskog programa	1	3
b) u okviru posebnih predmeta	6	17
v) u okviru drugih predmeta	29	80
Σ	36	100

Izvor: Uпитnik – 6. pitanje (koeficijent korelacije odgovora ispitanika sa fakultetai visokih škola $r=0,94$).

Drugim pitanjem u ovom delu se težilo utvrđivanju stavova ispitanika o meri u kojoj se u našem ekonomskom i menadžerskom visokom obrazovanju izučava oblast internacionalnog biznisa. Dominantan odgovor na ovo pitanje (32 ispitanika ili 89%) bio je da se to izučavanje realizuje u maloj meri (tabela 8). Takvo većinsko opredeljenje znači da budući ekonomisti i menadžeri u Srbi-

ji završavaju svoje studije sa samo površnim poznavanjem sve značajnijeg i sve masovnijeg delovanjainternacionalnog biznisa. Na taj način ova vrsta poslovanja postaje svojevrsna privredna misterija čiji je suštinski karakter nedovoljno poznat ne samo običnim građanima već i profesionalni ekonomistima i menadžerima koji u njemu učestvuju i koji sa svoje strane treba da brinu o njegovorm primeravanju daljim razvojnim interesima Srbije i njenom prikladnom inkorporiranju u savremenu podelu rada i tekuću opštu ekonomsku globalizaciju.

Tabela 8. U kojoj meri se, po Vašem mišljenju, u visokom obrazovanju Srbije izučava oblast internacionalnog biznisa

Ponuđeni odgovori	Broj odgovora	% odgovora
a) u dovoljnoj meri	-	-
b) u osrednjoj meri	4	11
v) u maloj meri	32	89
Σ	36	100

Izvor: Uпитnik – 7. pitanje (koeficijent korelacije odgovora ispitanika sa fakulteta i visokih škola $r=0,96$)

Na kraju, treće, poslednje pitanje za ispitanike iz dela o tretmanu internacionalnog biznisa u visokoškolskom obrazovanju Srbije, odnosilo se na ocenu anketiranih ispitanika o tome šta treba učiniti da bi izučavanje internacionalnog biznisa u Srbiji bilo efikasnije. Po očekivanju, većina ispitanika se u vezi toga opredelila za stav da u sistem visokog obrazovanja treba uvesti više takvih studijskih programa (24 ispitanika ili 67%), dok se ostatak ispitanika opredeljavao između povećavanja broja takvih predmeta i rasta fonda časova na njima (tabela 9). Ovakva reakcija ispitanika je sasvim logična jer ukazuje na nezadovoljstvo ispitanika sadašnjim tretmanom internacionalnog biznisa u visokom obrazovanju Srbije koji je evidentno usputan i fragmentaran i kao takav ne stvara mogućnosti za sticanje adekvatnih znanja čija primena bi u praksi mogla da doprinese daljem ekonomskom i društvenom razvoju zemlje.

Tabela 9. Šta bi trebalo učiniti da izučavanje internacionalnog biznisa u Srbiji bude efikasniji?

Ponuđeni odgovori	Broj odgovora	% odgovora
a) povećati fond časova na postojećim predmetima	5	14
b) uvesti više takvih predmeta	7	19
v) uvesti više takvih studijskih programa	24	67
Σ	36	100

Izvor: Uпитnik – 8. pitanje (koeficijent korelacije odgovora ispitanika sa fakulteta i visokih škola $r=0,91$)

Sintetizovano gledano, anketiranje ispitanika o tretmanu internacionalnog biznisa u visokom obrazovanju Srbije jasno je pokazalo da u tome ima ozbiljnih problema, kako u oblasti upoznavanja karaktera i suštine tog biznisa, tako i u smislu njegovih ciljeva zajedno sa primjenom tehnologijom i poslovnim komuniciranjem. Na taj način najveći broj studenata ekonomije u Srbiji ima male mogućnosti za izučavanje internacionalnog biznisa, pa otuda njihova buduća profesionalna kompetentnost veoma gubi na upotrebljivosti, kada je u pitanju njihovo zapošljavanje u stranim kompanijama. Ovo predstavlja i poseban hendikep za buduće ekonomiste koji će raditi u javnoj upravi i direktno uticati na način odnošenja državnih organa prema internacionalnom biznisu, pri čemu je realno očekivati visok stepen rizika od donošenja pogrešnih odluka usled nedovoljnog poznavanja te oblasti. Upravo zato sasvim ozbiljno se moraju imati u vidu anketni rezultati po kojima ispitanici insistiraju na kompletnijem izučavanju internacionalnog biznisa u visokom obrazovanju u Srbiji.

ZAKLJUČAK

Izloženo razmatranje tretmana internacionalnog biznisa od strane države i visokog obrazovanja u Srbiji omogućilo je izvođenje nekoliko narednih osnovnih zaključaka.

a) Internacionalni biznis kao poslovno delovanje izrazito ambicioznih privrednih subjekata u veše zemlja, a koji se uobičajeno nazivaju multinacionalnim kompanijama ima tradiciju dužu od 150 godina. Njihov osnovni cilj je bio i ostao da širenjem svog poslovanja u druge zemlje osvajaju nova tržišta i time održavaju i uvećavaju svoj profit. Na tom putu, koji do sada nije bio lak i lagodan, ove kompanije su opstale i razvijale se prvenstveno upornom težnjom da stalno jačaju svoju tržišnu konkurentnost zasnovanu na primeni novih tehnologija nastalih kao rezultat najnovijih saznanja iz određenih oblasti naučnih istraživanja čiji rezultati su po pravilu ubek bili tehnološki uspešniji od prethodnih.

b) Shodno svom takvom putu razvoja i delovanja, a naročito u poslednjim decenijama u kojima su u svetu prihvaćeni principi slobodnog kretanja kapitala, roba i ljudi, podržani tekućim naučno-tehnološkim progresom, internacionalni biznis doživljava svoj pun procvat koji se dokazuje njegovim stalnim i sve većim prodorom praktično u sve današnje zemlje sveta. On, kao takav, stalno uvećava svoj doprinos generisanju BDP-a nacionalnih država i svojim delovanjem direktno utiče na stalno jačanje svetske, naročito tzv. ekonomske globalizacije. U takvoj situaciji, pored pozitivnih strana, internacionalni biznis ima i negativne efekte

koji se naročito ogledaju u njegovoj težnji da suzbija državni suverenitet, zatim da usporava razvoj nacionalnog biznisa, kao i da se zarad što većeg profita, kao svog glavnog cilja, razorno odnosi prema održivom korišćenju prirodnih resursa države u kojoj posluje.

c) Upravo zbog toga, svaka nacionalna država na svojoj teritoriji morabrinuti o pdržavanju pozitivnih i suzbijanju negativnih dejstava tog biznisa uspostavljanjem određene zakonske regulative. Naravno, u tome su u prednosti razvijene u odnosu na manje razvijene zemlje. Iz tih razloga u ovom naučnom radu se razmatra tretman internacionalnog biznisa od strane države i visokog obrazovanja u Srbiji kao tranzicionoj zemlji, s tim što su tako dobijeni rezultati najvećim delom reprezentativni i za sve ostale slične manje razvijene zemlje.

d) U poslednjim godinama, Srbija je u nameri da se što brže ekonomski razvija, ofanzivno krenula u privlačenje internacionalnog biznisa kao bitnog uslova za ubrzavanje rasta svog BDP-a i povećavanje ukupne društvene zaposlenosti. Ta državna aktivnost se može tretirati kao uspešna budući da u Srbiji sada posluje oko 400 filijala srednjih i velikih stranih multinacionalnih kompanija sa oko 300.000 zaposlenih i sa 200.000 indirektno zaposlenih kod domaćih kooperanata, što čini obim od oko 500.000 lica koji u stvaranju BDP-a učestvuju sa oko 40%, i koji su za oko 4 puta ekonomskih produktivniji od oko 2 miliona ostalih zaposlenih u privatnom sektoru Srbije. Međutim, takav pozitivan trend praćen je i određenim zanemarivanjem negativnih refleksija internacionalnog biznisa, što se naročito odnosi na slabo zaštićene domaće kompanije od konkurentnog dejstva internacionalnog bizisa, odnosno na prepuštanje korišćenja nedovoljno zaštićenih prirodnih resursa multinacionalnim kompanijama koje se u njihovoj eksploataciji rukovode jedino željom za ostvarivanjem što većeg profita. Sve ovo su potvrdili rezultati izvedenog anketiranja probranih nastavnika ekonomije i menadžmenta u visokoškolskim ustanovama Srbije.

e) Slično se odnosi i na tretman razvoja internacionalnog biznisa u visokom obrazovanju Srbije, budući da je to takođe dobrim delom zanemareno po mišljenju anketiranih ispitanika. Na taj način suština interacionalnog biznisau Srbiji dobrim delom nije poznata ekonomskim stručnjacima, a još manje ostalim građanima. Otuda se može i razumeti navedeni tretman internacionalnog biznisa od strane države u Srbiji budući da u tome učestvuju ekonomski stručnjaci ove zemlje.

f) Upravo zato ovakav tretman internacionalnog biznisa u Srbiji se mora unapređivati prvenstveno od strane države, a zatim i od visokoškolskih ustanova.

Sušтина tih unapređenja svodi se na sistematsko podržavanje pozitivnog i suzbijanje negativnog delovanja tog biznisa čime će se on sve više stavljati u funkciju najkrupnijeg pomažućeg faktora u daljem razvoju ove zemlje. Naravno, te mere ne važe samo za Srbiju već i za svaku današnju zemlju (a naročito za zemlje u tranziciji).

g) Na osnovu dobijenih navedenih rezultata u ovom kratkom sondažnom istraživanju, može se konstatovati da su oni doveli do uspešnog rešenja postavljenog problema istraživanja i do pozitivne verifikacije utvrđenih istraživačkih hipoteza.

LITERATURA

- Brown G, M. (2013). *The Impact of International Businesses in a Global Economy: An Interdisciplinary Analysis*, Journal of Business and Management (IOSRJBM), Volume 11, Issue 1 (May. June.2013) pp. 27-30.
- Buckley, P.(2009). *Business history and international business*, Business History, 51:3, 307-333, DOI: 10.1080/00076790902871560
- Davis, S. (2008). *The Effects of Globalization on International Business Cycle Co-movement*, Disertation, Vanderbilt University
- Đurović, Đ., Jerinić, D. (2017). *Komunikacije u biznisu*, Beogradska poslovna škola, Beograd.
- Đurović, Đ. (2006). *Internacionalni menadžment u razvijenim državama – Komparativni pristup* (doktorska disertacija), Evropski univerzitet, Beograd
- Đurović, Đ., Vujanić I. (2017). *The Study of international Business as part .of economic studeies*, Inova education, pp. 205-221, Fimek Novi Sad.
- Dugalić, N., Novović, M. (2017). *Mehanizmi vladavine transnacionalnih korporacija u uslovima globalne privrede*, FBIM Transactions, 15 July, 5(2), pp. 29-42.
- Franc, S. (2017). *Izvoz, inozemnaulaganjaiekonomskirastuRepubliciHrvatskoj*, Časopiszaekonomiju itržišnekomunikacije/ EconomyandMarketCommunicationReview./Vol. 7 • Br./No. 2 • BanjaLuka, Decembar/December 2017 • pp. 298-317
- Fishman, C. (2006). *The Wal-Mart Effect: How the World's Most Powerful Company Really Works--and How It's Transforming the American Economy*, Penguin Books Ltd, London
- Freiling J., Kähäri P., Piekkari R., Schmutz , F. (2016). *Regional Management in Multinational Service Operations: Do Services Drive Regional Management Structures?*, in Tina C. Ambos , Björn Ambos , Julian Birkinshaw (ed.) *Perspectives on Headquarters-subsiary Relationships in the Contemporary MNC* (Research in Global Strategic Management, Volume 17) Emerald Group Publishing Limited, pp.27 – 57.
- Geoffrey J. (1996). *The Evolution of International Business: An Introduction* . London and New York: Routledge, 1996. xii + 360 pp.
- Goodman, N. (2014). *Knowledge Management in a Global Enterprise: Companies Expanding across Borders Must Corral Their Knowledge*, Talent Development Vol. 68, No. 12

- Hill, C., Hult, T. (2017). *International Business: Competing in the Global Marketplace 11th Edition*, McGraw-Hill, Education, Pen Plaza, New York, 2017.
- IMF (2017). *World Economic Outlook (WEO) Database*, October 2017, <https://knoema.com/IMFWEO2017Oct/imf-world-economic-outlook-weo-database-october-2017>
- Josifidis, K., Prekajac, Z. (2001). *Globalizacijainacionalnaekonomija - ugroženasuverenostilikoegzistencija*. Globalizacijaitranzicija, Beograd
- Stiglitz, JosephE. (2000). *Capitalmarketliberalization, economicgrowth, andinstability*, WorldDevelopment, 28 (6), str. 1075-1086.
- Wild, J., Wild, K. (2016). *International Business: The Challenges of Globalization* (8th Edition), Pearson Education, Edinburg Gate, Harlow
- Zečević, M. (2004). *Internacionalni biznis i menadžment*, Evropski univerzitet, Beograd

TREATMENT OF INTERNATIONAL BUSINESS IN SERBIA

Đuro Đurović

Ph. D., Belgrade Business School, Belgrade, djuro.djurovic@bbs.edu.rs

Abstract: *The international business has been consistently represented in the world economy for more than 150 years and has been continuously increasing and strengthening all the time, making it today the most important economic and globalization factor that undoubtedly dominates the world economy. It is characterized primarily by the so-called. multinational corporations that operate through their affiliates in several countries with the main goal of maintaining and increasing their profits. They are now present practically in all countries of the world, and it is estimated that their business activities now contribute to generating the global GDP of about 75%. Such a progressive multinational business generally bases itself on highly competent management and the use of the latest and increasingly productive technologies as a materialized expression of the development of applied economic and social sciences. Within all this, regarding the world-established freedom of movement of capital and labor, national states are making increasing efforts to regulate the breakthrough and functioning of an international business in their territories in the interest of their progress.*

In this context, in order to regulate the operation of the international business, it has been selected to study the treatment of international business in Serbia, as a small transition country, with the results thus obtained being representative for all the countries of the present day. Consequently, the focus of these studies is the attitude of the state of Serbia and its higher education towards the emerging international business. In this paper, with the help of an adequate questionnaire and respondents from higher education institutions, the attitude of the state and higher education towards the international business is considered, where adequ-

ate breakthrough of the positive and inert suppression of the negative activity of that business is ascertained. The positive treatment of this business is reflected in the state stimulation of its attraction in order to raise the level of GDP and employment, while the negative sides refer to the insufficient protection of national economic entities, the poor protection of the available natural resources, and the insufficient study of that business in higher education system of Serbia.

On this basis, the paper presents suggestions that the state of Serbia and its higher education should even more constructively treat international business in the function of its further economic prosperity. Of course, all these results are not representative for Serbia only, but practically for all other countries.

Keywords: *International business, economic policy, education, globalization*

Jel classification: *F23: F21: F28*